ECRI

European Commission against Racism and Intolerance
Commission européenne contre le racisme et l'intolérance

CRI (2000) 34
Version polonaise
Polish version

Europejska Komisja Przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji

DRUGI RAPORT DOTYCZĄCY POLSKI

Przyjęty 10 grudnia 1999 r.

Strasburg, 27 czerwiec 2000

COUNCIL OF EUROPE CONSEIL DE L'EUROPE

Secretariat of ECRI
Directorate General of Human Rights – DG II
Council of Europe
F - 67075 STRASBOURG Cedex
Tel.: +33 (0) 3 88 41 29 64
Fax: +33 (0) 3 88 41 39 87
E-mail: combat.racism@coe.int

Obejrzyj naszą stronę w Internecie: www.ecri.coe.int

Wprowadzenie

Europejska Komisja Przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji (ECRI) jest ciałem powołanym przez Radę Europy składającym się z niezależnych ekspertów. Jej celem jest zwalczanie na poziomie paneuropejskim rasizmu, ksenofobii, antysemityzmu i nietolerancji przy uwzględnieniu zasad ochrony praw człowieka.

Jednym z głównych elementów programu pracy ECRI jest przegląd sytuacji w poszczególnych krajach. Komisja analizuje sytuację w każdym państwie członkowskim w zakresie problematyki rasizmu i nietolerancji oraz przedstawia swoje sugestie i wnioski mające pomóc w rozwiązaniu problemów, które wskazała.

W końcu 1998 roku ECRI zakończyła pierwszą turę raportów krajowych dotyczących wszystkich państw członkowskich. Pierwszy raport ECRI dotyczący Polski został przyjęty 4 października 1996 roku (opublikowany został we wrześniu 1997 roku). W drugim etapie pracy, rozpoczętym w styczniu 1999 roku, przygotowywane są kolejne raporty na temat każdego państwa członkowskiego. Ich celem jest sprawdzenie reakcji na propozycje przedstawione w pierwszych raportach, aktualizacja informacji w nich zawartych oraz dostarczenie bardziej pogłębionej analizy niektórych problemów, mających szczególne znaczenie w danym kraju.

Ważnym elementem w pracy ECRI nad raportami krajowymi jest proces poufnego dialogu, przed ostatecznym przyjęciem raportu, z władzami zainteresowanego państwa. Nowa procedura w drugiej turze raportów krajowych przewiduje, przed przygotowaniem projektu kolejnego raportu, wizyty kontaktowe sprawozdawców z ramienia ECRI w danym kraju.

Wizyta w Polsce odbyła się w dniach 8-10 września 1999 roku. Sprawozdawcy spotkali się z przedstawicielami rozmaitych ministerstw i innych organów administracji publicznej odpowiedzialnych za problemy odnoszące się do mandatu ECRI. Komisja składa władzom polskim serdeczne podziękowania za ich całą współpracę w organizacji wizyty kontaktowej, w szczególności dziękuje wszystkim osobom, które spotkały się z jej delegacją oraz polskiemu urzędnikowi kontaktowemu, którego skuteczność i współpraca są doceniane przez sprawozdawców ECRI.

ECRI pragnie również przedstawicielom organizacji pozarządowych, z którymi jej sprawozdawcy spotkali się podczas wizyty kontaktowej, złożyć podziękowanie za niezwykle użyteczny wkład w jej pracę.

Poniższy raport został przygotowany prze ECRI, która bierze za niego pełną odpowiedzialność. Dotyczy on sytuacji do 10 grudnia 1999 roku i żadne wydarzenie mające miejsce po tej dacie nie jest uwzględnione ani w dokonanej analizie, ani w konkluzjach i propozycjach przedstawionych przez ECRI.

Streszczenie raportu

Polska podjęła w ostatnich latach działania odnoszące się do problemów rasizmu i dyskryminacji oraz wprowadziła stosowne ustawodawstwo. W większym stopniu akceptuje się istnienie w Polsce mniejszości narodowych i etnicznych oraz konieczność podejmowania odpowiednich działań w tym zakresie. Przed Polską stoją nowe wyzwania wynikające z nowych form migracji.

Niemniej, w społeczeństwie polskim kwestie rasizmu, ksenofobii, antysemityzmu i nietolerancji są nadal raczej nie przyjmowane do wiadomości. Legislacja dotycząca tych problemów jest niewystarczająca, a wprowadzanie przepisów prawnych odnoszących się bezpośrednio do mniejszości narodowych i etnicznych odbywa się wolno. W postawach dominujących w społeczeństwie wydaje się dominować zamknięcie na zróżnicowanie, a odczucia antysemickie są głęboko utrwalone. Wiedza na temat przejawów i rozmiarów rasizmu i antysemityzmu jest raczej niewielka, nie prowadzi się ich szczegółowej obserwacji. Ma to oczywiście wpływ na brak skutecznych działań przeciwdziałających tym zjawiskom.

W poniższym raporcie, ECRI zaleca władzom polskim podjęcie dalszych działań zwalczających rasizm, ksenofobię, antysemityzm i nietolerancję w różnych dziedzinach. Zalecenia te obejmują, między innymi, potrzebę zapewnienia przestrzegania w praktyce odpowiednich przepisów prawnych, potrzebę szkolenia i uświadamiania urzędników w wielu kluczowych sektorach administracji, potrzebę ustanowienia systemu nadzorowania i oceny sytuacji grup mniejszościowych w odniesieniu do możliwej dyskryminacji, a także natężenia i przejawów rasizmu i nietolerancji w społeczeństwie, zwłaszcza wobec społeczności Romów/Cyganów, oraz konieczności podniesienia świadomości i podjęcia, w całym społeczeństwie oraz w kręgu osób opiniotwórczych, stosownych działań, szczególnie w odniesieniu do problemu antysemityzmu.

ROZDZIAŁ I: PRZEGLĄD SYTUACJI

A. Międzynarodowe dokumenty prawne

1. ECRI odnotowuje fakt ratyfikacji przez Polskę szeregu międzynarodowych dokumentów prawnych mających związek ze zwalczaniem rasizmu i nietolerancji. Przyjmuje z zadowoleniem ratyfikację przez Polskę Europejskiej Karty Społecznej i zachęca obecnie Polskę do podpisania i ratyfikacji Zrewidowanej Karty Społecznej. ECRI wita również z zadowoleniem deklarację złożoną przez Polskę zgodnie z art. 14 Międzynarodowej konwencji o eliminacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, w której uznano kompetencje Komitetu Eliminacji Dyskryminacji Rasowej do rozpatrywania skarg indywidualnych.

2. ECRI wzywa władze polskie do ratyfikacji podpisanej uprzednio Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych oraz do podpisania i ratyfikacji Karty języków regionalnych i mniejszościowych. Zachęca Polskę do podpisania i ratyfikacji Konwencji europejskiej o statusie prawnym robotników migrujących i Konwencji o udziale cudzoziemców w życiu publicznym na szczeblu lokalnym.

B. Przepisy konstytucyjne oraz inne podstawowe przepisy

3. Konstytucja, przyjęta w 1997 r., wprowadza w art. 32 zasadę równości i niedyskryminacji. Artykuł ten stanowi, że: "Wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne. Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiejkolwiek przyczyny." ECRI pragnie zauważyć, że możliwe podstawy dyskryminacji nie są tu wyliczone: władze sądzą, że zapewnia to szerszy zakres stosowania tego przepisu. Jednakże ECRI sugeruje, aby możliwe przyczyny dyskryminacji, włącznie z tymi, które odnoszą się do rasy i pochodzenia etnicznego, zostały włączone do przykładowej (niewyczerpującej wszystkich przypadków) listy.

4. W art. 13 zakazane jest istnienie partii politycznych oraz innych organizacji odwołujących się w swoich programach do metod totalitarnych oraz praktyk działania nazizmu, faszyzmu i komunizmu, a także tych, których program lub działalność zakłada lub dopuszcza nienawiść rasową lub narodowościową.

5. Art. 35 dotyczy tożsamości mniejszości narodowych i etnicznych zapewniając obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury. Mniejszości narodowe i etniczne mają prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych i kulturalnych służących ochronie tożsamości religijnej oraz do uczestnictwa w rozstrzyganiu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej. Art. 8 ust. 2 stanowi, ze przepisy Konstytucji stosuje się bezpośrednio - z wyjątkiem przypadków, w których Konstytucja stanowi inaczej.

6. Art. 53 gwarantuje każdemu wolność sumienia i religii. Ustęp 4 tegoż artykułu stanowi, ze religia kościoła lub związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej może być przedmiotem nauczania w szkołach, przy czym nie może to naruszać wolności religii i sumienia innych osób.

- Projekt ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych

7. Sejmowa Komisja Mniejszości Narodowych i Etnicznych przez kilka lat pracowała nad projektem ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych. Jest on ściśle powiązany z przygotowaniami do ratyfikacji Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych. Projekt ustawy jest obecnie rozważany przez Parlament: wydaje się, że jest on przedmiotem pewnych kontrowersji oraz że kalendarz procedury prowadzącej do jej uchwalenia nie został jeszcze ustalony. Dokument ten obejmuje obszary takie jak edukacja i kultura, dotyczy również prawa do używania języka mniejszości w kontaktach z administracją oraz przewiduje utworzenia urzędu ds. mniejszości narodowych i etnicznych. ECRI zachęca do szybkiego sfinalizowania i przyjęcia projektu ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych.

8. Ordynacja wyborcza do Sejmu z 28 maja 1993 r. przyznaje kandydatom mniejszości preferencje, ponieważ komitety wyborcze zarejestrowanych organizacji mniejszości narodowych nie są ograniczone progami wyznaczającymi liczbę głosów - oddanych w skali całego kraju - niezbędnych do uzyskania miejsc w Sejmie. Obecnie, jedynie mniejszość niemiecka, dzięki dużej gęstości zaludnienia w jednym z regionów, ma swoich przedstawicieli w Parlamencie.

C. Przepisy prawa karnego

9. Nowy kodeks karny wszedł w życie we wrześniu 1998 r.

10. Rozdział XVI Kodeksu Karnego, dotyczący przestępstw przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstw wojennych, przewiduje w art. 118 szczególne kary za zabójstwo lub spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu osoby należącej do jakiejkolwiek grupy narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej lub wyznaniowej, mające na celu wyniszczenie w całości albo w części takiej grupy. Art. 119 karze użycie przemocy lub groźby bezprawnej -wobec grupy osób lub poszczególnych osób - spowodowane ich przynależnością narodową, etniczną, polityczną lub wyznaniową.

11. Art. 256 karze publiczne propagowanie faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa oraz nawoływanie do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych lub wyznaniowych, a art. 257 karze publiczne znieważanie grupy ludności lub poszczególnych osób z powodu ich przynależności narodowej, etnicznej, rasowej lub wyznaniowej.

12. Przypadki okazywania nienawiści oraz pogardy rasowej stosunkowo rzadko trafiają przed sądy. Od września 1998 r. do września 1999 r., 6 z 36 ogółem zgłoszonych władzom przypadków trafiło do sądów. ECRI uważa że zastosowanie przepisów prawaw tym zakresie powinno być usprawnione oraz zachęca Polskę do bardziej uważnego zbadania obecnego zastosowania tego ustawodawstwa - na przykład poprzez monitorowanie liczby zgłoszonych przypadków, działań podjętych przez władze oraz ich efektów. Ponieważ wiele przypadków ataków i przemocy rasistowskiej może nie być uważane przez

władze za mające taki właśnie charakter, ECRI zachęca również władze do ustanowienia takiego systemu zbierania danych, dzięki któremu osoby poszkodowane mogą, na zasadzie dobrowolności, podawać swoje pochodzenie etniczne, co zostanie odnotowane w aktach. Być może pozwoli to na bardziej precyzyjne określenie zasięgu tego rodzaju problemów.

13. W zakresie podnoszenia świadomości oraz szkolenia właściwych urzędników, ECRI zaleca Polsce podjęcie wszelkich możliwych środków zapewniających, że policja, organy prokuratorskie oraz sędziowie będą w pełni wyczuleni na wagę walki przeciwko nienawiści rasowej oraz poinstruowani co do podejmowania koniecznych środków zapewniających pełną realizację obowiązującego ustawodawstwa. W związku z tym, ECRI odnotowuje, że Ministerstwo Sprawiedliwości organizuje dla sędziów i prokuratorów liczne sesje szkoleniowe poświęcone prawom człowieka oraz że Sąd Najwyższy organizuje seminaria na ten temat.

14. Chociaż przypadki agresywnych wystąpień rasistowskich wydają się być rzadkie w Polsce, ECRI jest zaniepokojone istnieniem pewnego poziomu aktywności skrajnie prawicowej, która znajduje swój wyraz w tak zwanej "white-power music", jak również w publikowaniu rasistowskich i antysemickich materiałów, które, jak się okazuje, mogą być łatwo dostępne w punktach sprzedaży prasy. Pomimo istnienia odpowiednich przepisów prawnych służących zwalczaniu takich materiałów, przypadki skazania ich autorów są rzadkie: jedynym przytaczanym przypadkiem było osądzenie historyka, który opublikował pracę zaprzeczającą Holocaustowi. Przypominając swoją Rekomendację nr 1 w sprawie polityki ogólnej, w której wezwano Państwa członkowskie do wykorzystywania obowiązujących przepisów prawnych do zwalczania wystąpień publicznych, w tym publikacji (włącznie z produkcją dystrybucją i przechowywaniem takich materiałów) nawołujących do nienawiści rasowej, ECRI stanowczo wzywa władze polskie do podjęcia zdecydowanych kroków przeciwko publikacji i rozpowszechnianiu takich materiałów rasistowskich. ECRI apeluje również do Państw członkowskich o "podjęcie kroków, w tym niezbędnych środków prawnych, zwalczających organizacje rasistowskie" i uważa, że Polska powinna wzmocnić swoje wysiłki w tym zakresie.

D. Przepisy prawa cywilnego i administracyjnego

15. Art. 11 ust. 3 Kodeksu Pracy z 1996 r. stanowi, że "jakakolwiek dyskryminacja w stosunkach pracy, w szczególności ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, narodowość, przekonania, zwłaszcza polityczne lub religijne, oraz przynależność związkową – jest niedopuszczalna". Zdaniem ECRI, określenie "jest niedopuszczalne" jest nieco niejasne, mimo że władze twierdzą, iż w praktyce osoba dyskryminowana może żądać wyrównania szkód materialnych i moralnych wynikłych z dyskryminacji. Jak dotąd, niewiele decyzji zostało wydanych przez sądy w oparciu o art. 11 ust. 3 Kodeksu Pracy; trudno zatem jest ocenić jego skuteczność lub zakres.

16. ECRI zachęca władze polskie do wprowadzenia całościowego zestawu przepisów karnych, cywilnych i administracyjnych zakazujących rasizmu i dyskryminacji we wszystkich dziedzinach życia (mieszkalnictwo, stosunki umowne pomiędzy jednostkami, zatrudnienie, dostęp do świadczeń, dostęp do miejsc publicznych, barów, restauracji itp.).

17. W odniesieniu do prawnych środków odwoławczych dostępnych ofiarom dyskryminacji odnoszącej się do spraw cywilnych i administracyjnych odnotowano, że decyzje sądów często nie są wykonywane i nawet proste sprawy cywilne mogą trwać przez 2 do 3 lat. ECRI zachęca władze polskie do podjęcia odpowiednich środków zapewniających wydawanie przez sądy orzeczeń oraz ich wykonywanie w rozsądnym czasie.

E. Organy wyspecjalizowane oraz inne instytucje

18. Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich zajmowało się wieloma sprawami związanymi z problemami rasizmu i nietolerancji, dotyczącymi zarówno osób nie posiadających obywatelstwa polskiego jak i mniejszości narodowych. Rzecznik, na przykład, skierował do władz swoje wnioski dotyczące sytuacji osób nie posiadających obywatelstwa polskiego. Niektóre z nich zostały uwzględnione w nowej ustawie o cudzoziemcach. Niektóre ze skarg, które otrzymał Rzecznik, dotyczą nietolerancji narodowej i etnicznej. W czerwcu 1995 r. Rzecznik wydał oświadczenie, w którym wskazał na niepokojące zjawisko rozprzestrzeniania się w niektórych społecznościach nienawiści rasowej i religijnej. Odbył rozmowy z członkami społeczności Romów dotyczące aktów przemocy skierowanych przeciwko nim i postulował wzmocnienie ochrony tej grupy przez policję.

19. ECRI zachęca Rzecznika, aby nadal zagadnienia rasizmu i nietolerancji były przez niego uznawane za jeden z priorytetów i wita z uznaniem stworzenie osobnego wydziału w Biurze Rzecznika, która ma zajmować się tymi problemami. ECRI ponawia swoją zachętę do rozwijania niezależnego, wyspecjalizowanego organu do zwalczania rasizmu i nietolerancji, zgodnie z zasadami zawartymi w jej Zaleceniu Nr 2 o polityce ogólnej w zakresie tworzenia organów wyspecjalizowanych.

20. Biuro ds. Mniejszości Narodowych w Ministerstwie Kultury i Sztuki przekazuje dodatkową pomoc finansową dla projektów społeczno-kulturalnych organizacji mniejszości, koordynuje wysiłki angażujące mniejszości narodowe w podejmowanie decyzji przez rząd oraz administrację lokalną oraz współpracuje z samorządami lokalnymi.

21. Wśród członków sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych znajdują się przedstawiciele mniejszości narodowych. Komisja ma swój wkład w przygotowanie do nowej Konstytucji artykułów dotyczących spraw mniejszości oraz jest odpowiedzialna za przygotowanie projektu ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych.

F. Przyjmowanie oraz status osób nie posiadających obywatelstwa

- Osoby ubiegające się o azyl oraz uchodźcy

22. Parlament polski w czerwcu 1997 r. przyjął nową Ustawę o cudzoziemcach zawierającą, między innymi, zalecenia regulujące procedurę przyznawania azylu kładące nacisk na zgodność z zaleceniami Unii Europejskiej.

23. Decyzje dotyczące statusu uchodźcy oraz azylanta wydawane są przez Departament do spraw Migracji i Uchodźców w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji. Potencjalni uchodźcy mogą składać, do nowo utworzonej Rady ds. Uchodźców, odwołanie od negatywnej decyzji w sprawie przyznania im tego statusu przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. Po wykorzystaniu tych środków mogą składać skargę do Naczelnego Sądu Administracyjnego.

24. Według opinii UNHCR, wymaganie składania wniosków przez osoby ubiegające się o azyl podczas przekraczania granicy i klauzula w Ustawie o cudzoziemcach nakładająca karę na osoby ubiegające się o azyl, które nielegalnie przekraczają granicę, mogą powstrzymywać osoby ubiegające się o azyl od wykorzystania procedury przyznania im statusu uchodźcy. W kwietniu 1998 r. Naczelny Sąd Administracyjny w Warszawie wydał wyrok uznający racje skarżącego, któremu odmówiono statusu uchodźcy, ponieważ nie złożył on wniosku przy przekraczaniu granicy.

25. W czerwcu 1997 r. UNHCR wyraził zaniepokojenie tym, że bariery językowe powstrzymują niektóre osoby pragnące ubiegać się o azyl przed zwracaniem się o informacje na ten temat lub przed składaniem wniosków o azyl. Okazuje się, że niektóre osoby przebywające w areszcie podczas procedury deportacyjnej podpisywały dokumenty deportacyjne sądząc, że podpisują wnioski o udzielenie azylu. Nowa Ustawa o cudzoziemcach stanowi, że wszystkie osoby ubiegające się o status uchodźcy muszą być informowane o ich prawach w ich własnym języku: ECRI zachęca władze polskie, aby zapewniły stosowanie tego przepisu w praktyce, w trakcie całej procedury przyznawania azylu.

26. Niektórzy obserwatorzy krytykowali znaczne opóźnienia we wstępnym rozpatrywaniu wniosków o przyznanie statusu uchodźcy jak również wykorzystywanie ośrodków deportacyjnych jako ośrodków dla uchodźców. Władze wskazywały, że brak środków jest główną przyczyną tych problemów, lecz utrzymują, że podejmowanie decyzji zostało przyspieszone i zapadają one obecnie, średnio, w ciągu ośmiu miesięcy.

27. Osoby, które otrzymały nakaz deportacji i które, jak się podejrzewa, zamierzają zbiec, jak również osoby, które naruszyły postanowienia Ustawy o cudzoziemcach, mogą być przetrzymywane w "zamkniętych" ośrodkach odosobnienia do 90 dni; wniosek o umieszczenie kogoś w takim miejscu musi być złożony do sądu przez władze wojewódzkie.

28. ECRI zachęca władze polskie do zapewnienia tego, że straż graniczna i osoby odpowiedzialne za rozpatrywanie wniosków o przyznanie azylu będą poddane wszechstronnemu i stałemu szkoleniu podnoszącemu świadomość problemów rasizmu i dyskryminacji oraz związków, jakie mają one z wykonywaną przez nich pracą. Zachęca władze do kontynuowania współpracy z UNHCR - oraz innymi ciałami międzynarodowymi i krajowymi organizacjami pozarządowymi - w monitorowaniu procedur azylowych oraz do poprawienia sytuacji w dziedzinach mogących budzić zaniepokojenie (takich jak wymienione powyżej).

- Nielegalna migracja

29. Chociaż jest to trudne do oszacowania, zjawisko nielegalnej imigracji nie wydaje się być obecnie w Polsce poważnym problemem. Jednakże ma miejsce przemycanie (*trafficking*) imigrantów, przeważnie z subkontynentu azjatyckiego. Nowy Kodeks karny wprowadził kary za ten proceder, a kilkunastu głównych przemytników zostało aresztowanych. ECRI podkreśla, że nielegalni imigranci, którzy są ofiarami takiego przemytu, powinni być traktowani w sposób zapewniający poszanowanie podstawowych praw człowieka oraz że należy zapewnić im dostęp do niezbędnych świadczeń socjalnych.

- Integracja imigrantów

30. W kwietniu 1998 r., odpowiedzialność za zarządzanie programem pomocy uchodźcom w integracji ze społeczeństwem polskim przekazano z Departamentu Migracji i Uchodźstwa MSWiA do Departamentu Pomocy Społecznej w Ministerstwie Pracy, które z kolei zleciło ich wykonywanie władzom na szczeblu lokalnym (województwa). W styczniu 1999 roku obowiązki te zostały przekazane na niższy szczebel lokalny (powiat). Pojawiają się jednak informacje, że władze lokalne nie zawsze posiadają wystarczającą wiedzę lub odpowiednich pracowników umożliwiających realizację programu. ECRI zachęca władze polskie, aby władzom administracyjnym odpowiedzialnym za programy służące integracji uchodźców zapewniły konieczne kompetencje i środki, umożliwiające im wypełnianie ich zadań.

31. Biorąc pod uwagę nowe formy migracji, które spowodowały zwiększony napływ cudzoziemców do Polski, ECRI zachęca władze, aby podjęły kroki zapewniające funkcjonowanie, na wszystkich poziomach administracji, właściwych instytucji i programów przystosowanych do tej nowej sytuacji i zapewniających skuteczną integrację imigrantów ze społeczeństwem polskim. Do środków takich należy zaliczyć, między innymi, nauczanie języka, doradztwo i pomoc w otrzymywaniu świadczeń socjalnych, kształcenie oraz inne środki ułatwiające integrację na rynku pracy, a także odpowiednie szkolenie urzędników kontaktujących się w swojej pracy z imigrantami.

32. ECRI zachęca również władze polskie, aby zwróciły uwagę, że nowe formy migracji mogą mieć wpływ na przejawy rasizmu i dyskryminacji pojawiające się w społeczeństwie polskim. Zachęca przy tym władze do powierzenia całkowitej odpowiedzialności za tę problematykę właściwemu organowi rządowemu, a także do zapewnienia, że sprawy rasizmu i dyskryminacji będą brane pod uwagę na wszystkich szczeblach odpowiednich organów administracji.

G. Dostęp do usług publicznych

- Dostęp do szkolnictwa

33. Zgodnie z Ustawą z września 1991 roku o systemie oświaty, żadna szkoła nie może uzależniać przyjęcia ucznia lub prowadzenia nauczania od rasy, religii lub narodowości dziecka.

34. Podstawą prawną nauczania języków mniejszości oraz używania ich jako języka wykładowego jest Ustawa o systemie oświaty i Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej (z 1992 roku) w sprawie organizacji kształcenia umożliwiającego podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów. Mniejszości narodowe prowadzą w Polsce szereg szkół, w których uczą swoich języków. Ustawa reguluje również problem organizacji, w szkołach podstawowych i średnich, klas z językiem ojczystym dla dzieci niepolskiego pochodzenia etnicznego. Szkołom mniejszości przyznawane są przez Ministerstwo Edukacji Narodowej dodatkowe subsydia. Finansuje ono również publikację podręczników w językach mniejszości i współpracuje z grupami mniejszości w opracowywaniu programów szkolnych oraz przygotowywaniu podręczników szkolnych.

35. Ustawa o systemie oświaty zapewnia organizowanie przez szkoły nauczania religii na żądanie rodziców. Chociaż w większości szkół religii uczą przedstawiciele Kościoła Katolickiego, rodzice mogą występować o wprowadzenie, opłacanej przez Ministerstwo, nauki religii każdego legalnie zarejestrowanego związku religijnego. Dzieci mają również wybór pomiędzy nauką religii i etyki, chociaż Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich stwierdziło, że nauczanie etyki nie jest czasami możliwe z powodu ograniczeń finansowych.

36. Wydaje się, że nie istnieją żadne dane, które pozwalałyby na właściwe monitorowanie sytuacji dzieci z różnych grup mniejszościowych w zakresie zdobywanego przez nie wykształcenia: trudno jest zatem ocenić stopień możliwego upośledzenia i dyskryminacji dotykających poszczególne grupy. ECRI zachęca władze polskie do określenia sposobów monitorowania sytuacji w tym zakresie i zwrócenia szczególnej uwagi na poszanowanie życia prywatnego jednostek, ochrony danych osobowych oraz prawa do samookreślenia tożsamości.

37. Pomimo braku precyzyjnych danych statystycznych w tej dziedzinie, obserwuje się, że odsetek osób podejmujących naukę w szkołach wyższych jest ogólnie niższy wśród mniejszości narodowych, aniżeli w całym społeczeństwie. Warunki nauki dzieci cygańskich/romskich są szczególnie niekorzystne i większość z nich nie kończy nawet szkoły podstawowej. Niektóre szkoły wprowadziły specjalne klasy przygotowawcze dla dzieci Romów stwierdzając, że z powodu

niekorzystnej sytuacji ekonomicznej, barier językowych oraz analfabetyzmu rodziców, dzieci romskie mają zaległości w stosunku do swoich rówieśników już w momencie rozpoczęcia nauki w szkole. ECRI wzywa władze polskie do podjęcia środków zapewniających skuteczne wykorzystanie szansy równego dostępu do szkolnictwa przez dzieci Romów. Zwraca przy tym uwagę na Zalecenie Nr 3 o polityce ogólnej zwalczania rasizmu i nietolerancji wobec Romów/Cyganów.

H. Zatrudnienie

38. Wydaje się, że mało jest dostępnych informacji o możliwym zakresie dyskryminacji w dziedzinie zatrudnienia, jak również danych statystycznych o poziomie bezrobocia wśród różnych grup mniejszościowych oraz przykładów orzecznictwa odnoszącego się do odpowiednich przepisów kodeksu pracy zapobiegających dyskryminacji. Według doniesień, pewne grupy, takie jak społeczności Romów/Cyganów, mają w niektórych regionach problemy ze znalezieniem pracy. Według opinii władz jest to wynikiem zmian na rynku pracy i braku odpowiednich kwalifikacji osób należących do grupy Romów. Jednak ECRI podkreśla, że kłopoty na rynku pracy można często można wiązać z dyskryminacją i uprzedzeniami, jak również z wcześniejszą dyskryminacją w dostępie do edukacji oraz nierównościami społecznymi.

39. ECRI zachęca władze polskie do ustalenia systemów monitorowania sytuacji rozmaitych grup mniejszości na rynku pracy w Polsce, w celu określenia obszarów możliwej dyskryminacji.

40. Ustawa z 14 grudnia 1994 roku dotycząca zatrudnienia zapewnia prawo ubiegania się o pracę wszystkim cudzoziemcom, którym przyznano status uchodźcy politycznego lub mającym prawo stałego pobytu. Według uzyskanych informacji, dokumentacja wymagana przy wydawaniu zezwoleń na pracę osobom nie posiadającym obywatelstwa polskiego, zwłaszcza wymaganie udowodnienia stałego zamieszkania, może utrudniać tym osobom wejście na rynek pracy.

41. Biorąc pod uwagę napływ dużej liczby imigrantów pragnących znaleźć pracę, ECRI zaleca, aby władze polskie zastosowały specjalne środki mające pomóc nowoprzybyłym osobom wejście na rynek pracy: środki takie mogą obejmować, na przykład, kursy językowe, kursy szkolenia zawodowego umożliwiające przystosowanie już posiadanych doświadczeń i kwalifikacje do potrzeb i wymagań rynku oraz mechanizmy zachęcające osoby nie posiadające obywatelstwa polskiego do zakładania własnych firm.

I. Grupy "wrażliwe"

Ta część raportu obejmuje niektóre grupy mniejszości, które mogą być szczególnie narażone na przejawy rasizmu i dyskryminacji występujące w danym kraju. Jej celem nie jest zapewnienie wyczerpującego przeglądu sytuacji wszystkich grup mniejszości, ani sugerowanie, że grupy nie zostały wymienione nie natrafiają na żadne problemy spowodowane przez rasizm i dyskryminację.

- *Mniejszości narodowe*

42. Polska ma jeden z najniższych wskaźników mniejszości w Europie (2.5 do 3% populacji). Wiele grup mniejszości jest skupionych w określonych obszarach, często w pobliżu granic z sąsiadującymi krajami. Odnotowano pewne napięcia w różnych rejonach związane z poszczególnymi mniejszościami; na przykład pewne konflikty wynikły w związku z problemem własności obiektów sakralnych. W przeszłości obserwowano tendencje wrogości wobec niektórych grup, na przykład mniejszości niemieckiej oraz ukraińskiej. ECRI ma nadzieję, że w miarę jak grupy mniejszości narodowych będą bardziej akceptowane i będą brały aktywny udział w życiu społeczeństwa polskiego, wszelkie pozostałe napięcia będą zanikać.

- *Mniejszości innej rasy*

43. Ataki połączone z użyciem przemocy skierowane osoby o innym kolorze skóry nie są powszechne, niemniej zdarzają się przypadki słownych zaczepek. Według otrzymanych informacji, znaczna liczba przybywających do Polski osób pochodzenia afrykańskiego, azjatyckiego i arabskiego doświadczyła podczas swojego pobytu jakiegoś aktu agresji, często w postaci uwag odnoszących się do koloru skóry. Niektórzy czarni studenci byli również atakowani fizycznie[1]. Przytoczyć można również negatywne opinie o pewnych grupach imigrantów: na przykład badania opinii publicznej wskazały, że 60% Polaków jest przeciwnych imigrantom azjatyckim.

44. Wiele przejawów niepokojenia takich osób i ataków na nie ma jedynie charakter anegdot, ponieważ obowiązujące prawo rzadko bywa stosowane. ECRI zachęca władze polskie do podjęcia badań zasięgu i objawów niepokojenia i przemocy wobec takich mniejszości, szczególnie zaś zwrócenia uwagi na reakcje stosownych władz na wszystkie skargi w tym zakresie. ECRI zachęca również władze polskie, aby rozważyły możliwe metody badania doświadczania i postrzegania rasizmu i dyskryminacji przez ich ofiary, tak jak jest to proponowane w Zaleceniu ogólnym Nr 4 o sondażach.

---

1 *Patrz: Policja*

J. Monitoring sytuacji w kraju

45. Bardzo trudne jest dokładne określenie wielkości poszczególnych grup etnicznych lub narodowych w Polsce, ponieważ spisy powszechne przeprowadzane po II wojnie światowej nie zawierały pytań odnoszących się do tożsamości etnicznej. Przewiduje się umieszczenie takiego pytania w kwestionariuszu najbliższego spisu, który zostanie przeprowadzony w roku 2001, jednak Parlament nie podjął jeszcze decyzji w tej sprawie.

46. ECRI zachęca władze polskie, aby rozważyły możliwość stworzenia spójnego i całościowego systemu zbierania danych umożliwiających ocenę sytuacji rozmaitych grup mniejszości żyjących w Polsce oraz rozmiarów i przejawów rasizmu i dyskryminacji. Taki system gromadzenia danych powinien być oparty na dobrowolnej samo-rejestracji osób, których to dotyczy, oraz powinien uwzględniać konieczność poszanowania prawa do prywatności, a także być zgodny ze standardami ochrony danych osobowych.

K. Media

47. Chociaż większość prasy o najszerszym zasięgu oddziaływania potępia przejawy rasizmu, ksenofobii, antysemityzmu i nietolerancji, pojawiły się sygnały, że niektóre gazety publikują materiały antysemickie, szczególnie w formie listów do redakcji. ECRI zachęca osoby zawodowo związane z sektorem mediów do rozważenia możliwości wprowadzenia samoregulujących mechanizmów zwalczających takie zachowania - jak np. przyjęcie kodeksu postępowania dziennikarzy. Powszechna dostępność skrajnie prawicowych materiałów jest również powodem zaniepokojenia: zagadnienie to zostało podjęte w we wcześniejszym rozdziale "Przepisy prawa karnego".

48. Ustawa o radiofonii i telewizji z 29 grudnia 1992 r. poszerzyła zakres dostępu grup mniejszości do radia publicznego; stanowi ona, że potrzeby mniejszości narodowych oraz grup etnicznych powinny być brane pod uwagę (art. 29, ust. 9). Niektóre stacje radia publicznego nadają programy w językach mniejszości.

L. Postępowanie niektórych instytucji

- *Policja*

49. ECRI jest zaniepokojone niektórymi relacjami donoszącymi, że policja nie reaguje właściwie na przestępstwa popełniane z motywów rasowych. Członkowie społeczności Romów/Cyganów, jak również niektórzy czarni studenci, stawali się ofiarami ataków, często dokonywanych przez skinhedów. Niektóre źródła oskarżają policję, że zbyt wolno reaguje na takie wypadki oraz niestarannie przeprowadza śledztwa w tych sprawach. Przestępstwa o naturze rasistowskiej lub ksenofobicznej powinny być aktywnie ścigane, właściwie oceniane, a ich konsekwencje uważnie obserwowane. ECRI przypomina swoje Zalecenie Nr 1 o polityce ogólnej, w którym wzywa rządy do "zapewnienia, aby śledztwom kryminalnym w sprawach o charakterze rasistowskim i ksenofobicznym przyznawano priorytetowe znaczenie oraz aby prowadzono je aktywnie i konsekwentnie". Z tego powodu ECRI podkreśla również znaczenie

szkolenia funkcjonariuszy policji w zakresie problemów rasizmu i dyskryminacji. Funkcjonariusze powinni być uwrażliwiani na zjawiska rasizmu i nietolerancji oraz być przygotowywani do identyfikowania i skutecznego zajmowania się przestępstwami motywowanymi pobudkami rasowymi. Nie jest jasne, czy obecnie policjanci przechodzą takie szkolenia.

50. ECRI jest również zaniepokojone oskarżeniami o nadużycia i stosowanie przemocy przez policję wobec społeczności Romów/Cyganów. Szczególnie narażeni są na to Romowie/Cyganie przybywający do Polski z Rumunii. Członkom tej społeczności policja często nakazuje opuszczenie miejsc, w których przebywają. Chociaż konkretne, szczegółowe informacje nie są dostępne, według niektórych źródeł należy obawiać się, że Romowie/Cyganie są narażeni na nadużycia policji. ECRI podkreśla, że władze nie powinny tolerować żadnej brutalności policji i że politycy oraz zwierzchnicy policji powinni publicznie potępić takie zachowania. Należy podjąć kroki inicjujące podjęcie śledztw we wszystkich sygnalizowanych przypadkach oraz ukaranie winnych. Śledztwa powinny być prowadzone przez niezależne instytucje. Należy również podjąć działania zachęcające i wspierające ofiary w składaniu skarg. Do takich środków można zaliczyć mianowanie mediatorów wywodzących się z grup mniejszości i zwiększenie wśród tych grup naboru do policji, połączone, jeśli będzie to konieczne, z pomocą mającą ułatwiać spełnianie warunków przyjęcia do tej pracy.

ROZDZIAŁ II: KWESTIE BĘDĄCE PRZEDMIOTEM SZCZEGÓLNEGO ZAINTERESOWANIA

51. W niniejszych rozdziałach raportów krajowych ECRI pragnie zwracać uwagę na niektóre problemy, szczególnie ważne i pilne uwagę w danym kraju. W przypadku Polski, ECRI pragnie zwrócić uwagę na zagadnienia związane z problemami rasizmu i dyskryminacji - zwłaszcza w odniesieniu do kwestii antysemityzmu oraz sytuacji społeczności Romów/Cyganów - które wymagają działań uświadamiających wśród szerokich kręgów społeczeństwa

M. Nastroje społeczne

52. W pierwszym raporcie ECRI dotyczącym Polski odnotowano nieobecność w świadomości społecznej problemów, które dotykają grupy mniejszości i znaczący brak zainteresowania "obcymi" kulturami i społecznościami, jak również utrzymywanie się nastrojów antysemickich. Nie ma zgodnej opinii co do tego, czy od czasu upadku systemu komunistycznego nastąpił wzrost nastrojów rasizmu, ksenofobii, antysemityzmu i nietolerancji, czy też więcej jest wolności umożliwiającej wyrażanie negatywnych odczuć, które już wcześniej istniały w świadomości społecznej. W każdym razie ECRI odnotowuje, że sygnały generalnie negatywnych postaw wobec pewnych grup mniejszościowych pozostają przedmiotem niepokoju, oraz że zwłaszcza antysemityzm pozostaje problemem w społeczeństwie polskim.

53. ECRI uważa, ze obecne kroki w kierunku ustanowienia ram prawnych i politycznych uznających istnienie i potrzeby mniejszości narodowych w Polsce, są zachęcającym sygnałem w społeczeństwie, w którym przed zmianami roku 1989 nie dopuszczano do uznania istnienia grup mniejszości narodowych. Niemniej, ECRI sądzi, że w Polsce zadaniem priorytetowym pozostaje potrzeba uznania istnienia rasizmu i dyskryminacji objawiających się w życiu społeczeństwa polskiego oraz uwrażliwienie obywateli na te problemy. Zagadnienia te nie wydają się obecnie wzbudzać większego zainteresowania publicznego, a poparcie dla działań antyrasistowskich ze strony społeczeństwa pozostaje raczej ograniczone, chociaż ECRI odnotowuje, że sektor organizacji pozarządowych rozpoczyna ostatnio poświęcać im więcej uwagi.

54. ECRI podkreśla istotną rolę, jaką odgrywa proces edukacji, zarówno formalnej jak i nieformalnej, w uświadamianiu wagi problemów rasizmu i nietolerancji oraz zachęca władze polskie do skupienia wysiłków w tym właśnie obszarze. Należy odnotować, że wiele szkół zainicjowało programy zapewniające informacje o dziedzictwie kulturowym różnych grup mniejszości narodowych w Polsce. Ponadto, powszechne zrewidowanie treści podręczników szkolnych dokonane po upadku komunizmu zapewniło możliwość usunięcia rozmaitych stereotypów, szczególnie dzięki powołaniu dwustronnych komisji omawiających sposób przedstawiania niektórych problemów. Jednakże, ECRI z niepokojem przyjmuje wiadomość o pojawieniu się na liście podręczników zalecanych przez Ministerstwo Edukacji Narodowej, kontrowersyjnej książki historycznej zawierającej akcenty antysemickie; włączenie jej na tę listę było ostro krytykowane przez niektóre podmioty społeczeństwa obywatelskiego i, jak się wydaje, książka ta nie będzie więcej zalecana przez Ministerstwo. W związku z tym ECRI przypomina, że sugerowała rządom, szczególnie w Zaleceniu Nr 1 o polityce ogólnej, "zapewnienie, aby programy szkolne, na przykład w zakresie nauczania historii, zostały ustalone w sposób zapewniający docenienie różnorodności kulturowej" oraz wzywała władze polskie, do realizacji tej rekomendacji. ECRI zaleca również, aby programy szkolne na wszystkich poziomach nauczania odnosiły się bezpośrednio do problemów rasizmu i dyskryminacji oraz aby nauczyciele otrzymywali specjalne przeszkolenie w podejmowaniu tego tematu.

55. ECRI ponadto uważa, że szersze działania uświadamiające są niezbędne w skali całego społeczeństwa. Politycy i osoby opiniotwórcze odgrywają w tym kluczową rolę. Wprawdzie agresywne postawy ksenofobiczne i antysemickie występują jedynie w marginesowej grupie partii politycznych i grupach, takich jak skinhedzi, to jednak niektóre partie z głównego nurtu życia politycznego wykorzystują, w pewnym stopniu, retorykę nacjonalistyczną oraz akceptują w swoich szeregach niektórych ekstremistycznych aktywistów prawicowych. Dochodzą sygnały, że w wypowiedziach niektórych polityków pojawiają się akcenty antysemickie. Są to na przykład "oskarżenia" wysuwane wobec przeciwników politycznych o pochodzenie żydowskie. Jednak jawne okazywanie w polityce zjadliwego antysemityzmu jest w zasadzie odrzucane przez elektorat. Generalnie, wydaje się, że politycy nie wykazują zainteresowania w podejmowaniu problemów rasizmu i dyskryminacji. ECRI podkreśla odpowiedzialność, jaka ciąży na politykach: powinni zarówno występować przeciwko przypadkom rasizmu, antysemityzmu, ksenofobii i nietolerancji, jak i podejmować pozytywne działania zwalczające takie zjawiska.

56. Kwestia antysemityzmu pozostaje zagadnieniem drażliwym w Polsce, zyskującym czasami szeroki oddźwięk w wyniku głośnych, publicznych konfliktów, takich jak ostatnia kontrowersja wokół umieszczenia krzyży w pobliżu obozu w Oświęcimiu. Ze względu na niewielkie rozmiary społeczności żydowskiej w Polsce, zwłaszcza w porównaniu z okresem przed II wojną światową (obecnie w Polsce żyje około 15-20 tysięcy Żydów, podczas gdy przed wojną było ich około 3,3 miliona), niektórzy obserwatorzy życia publicznego, po rozmaitych przypadkach objawiania się odczuć antysemickich w społeczeństwie, mówili o fenomenie "polskiego antysemityzmu bez Żydów". Chociaż agresywne przejawy tego rodzaju antysemityzmu, takie jak ataki na cmentarze żydowskie, wydają się być coraz rzadsze w ostatnich latach, mówi się, że ogólna atmosfera odczuć antysemickich wciąż przenika nastroje społeczne w Polsce, znajdując swoje ujście na przykład w publikowanych w prasie listach do redakcji lub antysemickich określeniach, które są wciąż używane w języku codziennym.

57. ECRI podkreśla rolę rozmaitych osób oraz instytucji, odgrywających rolę opiniotwórczą rolę w społeczeństwie, w zwalczaniu specyficznych problemów antysemityzmu w Polsce. Mogą to być politycy, Kościół katolicki, środki przekazu lub podmioty społeczeństwa obywatelskiego, konsekwentnie wypowiadający się przeciwko wszelkim przejawom antysemityzmu lub podejmujący działania zapewniające prezentowanie przez ich własne instytucje jednoznacznego i spójnego stanowiska przeciwstawiającego się tym zjawiskom. W szczególności należy sprzeciwiać się próbom sensacyjnego nagłaśniania (lub czerpania z tego własnych korzyści) tych zdarzeń, które powodują wzrost publicznie manifestowanego antysemityzmu. Przykładem są reakcje na ostatnio zgłoszone przez organizacje Żydów amerykańskich wnioski prawne w sprawie restytucji własności, lub wspomniany wyżej spór wokół "krzyży oświęcimskich".

58. ECRI jest świadome, że krytyka antysemityzmu w Polsce jest często postrzegana jako ingerencja zewnętrzna, lecz zachęca całe polskie społeczeństwo do uznania istnienia tego zjawiska i jego zwalczania. W związku z tym ECRI popiera inicjatywy, dzięki którym propagowana jest wiedza o kulturze żydowskiej i wkładzie społeczności żydowskiej w życie społeczeństwa polskiego. Dotyczy to zwłaszcza projektów zapewniających informacje o historii wspólnoty żydowskiej w Polsce: w tym zakresie ECRI odnotowuje niektóre interesujące inicjatywy wspierane finansowo przez Ministerstwo Kultury. Pozytywnie przyjmuje również oznaki świadczące o tym, że społeczeństwo obywatelskie mobilizuje się i organizuje dla podejmowania działań zwalczających antysemityzm i zachęca do dalszego rozwoju akcji społecznych w tym zakresie.

N. Społeczność Romów/Cyganów

59. W społeczeństwie utrzymują się uprzedzenia wobec Romów/Cyganów i z pewnością prowadzą one do dyskryminacji w życiu codziennym: przykładem, który przedstawiono ECRI, była instrukcja pewnego banku, który zalecił swoim oddziałom, aby nie przyznawały kredytów klientom, którzy są Romami/Cyganami. Pojawiają się sygnały, że społeczność Romów jest generalnie wykluczana z życia społeczności polskich z którymi sąsiadują oraz, że pojawiają się konflikty lokalne, które, co rzadko się przyznaje, mają podłoże

etniczne. Ewidentnym przykładem są akty agresji (omówione powyżej[2]) – często dokonywane przez skinhedów – wobec członków społeczności Romów/Cyganów. Niektóre źródła wskazują również, że społeczność Romów/Cyganów spotyka dyskryminacja także ze strony władz lokalnych (w związku ze świadczeniem przez nie usług dla miejscowych społeczności). ECRI zwraca uwagę władz polskich na Zalecenie Nr 3 o polityce ogólnej zwalczania rasizmu i nietolerancji wobec Romów/Cyganów i przypomina zwłaszcza swoje zalecenie, aby rządy podjęły właściwe środki dla zapewnienia sprawiedliwych rozstrzygnięć w sprawach dotyczących naruszeń podstawowych praw Romów/Cyganów. W szczególności, konieczne jest zapewnienie, aby nie była dopuszczalna w najmniejszym stopniu bezkarność za przestępstwa popełnione wobec Romów/Cyganów. ECRI podkreśla również, że niezwykle ważne jest uznanie za nielegalną jakiejkolwiek dyskryminacji ze strony wykonujących swoje obowiązki władz publicznych.

[2] *Patrz: Policja*

BIBLIOGRAFIA

W bibliografii niniejszej wymienione są główne źródła, z których korzystano podczas badania sytuacji w Polsce; nie obejmuje ona wszystkich źródeł informacji (środki przekazu, kontakty w kraju, krajowe organizacje pozarządowe itp.), które były wykorzystane.

1. CRI (97) 59: Raport o sytuacji w Polsce, Europejska Komisja przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji, Rada Europy, wrzesień 1997 r. (wydanie polskie: Warszawa, 1999 r.)
2. CRI (96) 43: Zalecenie ECRI Nr 1 o polityce ogólnej zwalczania rasizmu, ksenofobii, antysemityzmu i nietolerancji, Europejska Komisja przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji, Rada Europy, październik 1996 r.
3. CRI (97) 36 Zalecenie ECRI Nr 2 o polityce ogólnej dotyczącej organów wyspecjalizowanych do zwalczania rasizmu, ksenofobii, antysemityzmu i nietolerancji, Europejska Komisja przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji, Rada Europy, czerwiec 1997 r.
4. CRI (98) 29 Zalecenie ECRI Nr 3 o polityce ogólnej zwalczania rasizmu i nietolerancji wobec Romów/Cyganów, Europejska Komisja przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji, Rada Europy, marzec 1998 r.
5. CRI (98) 30 Zalecenie ECRI Nr 4 o krajowych badaniach sondażowych doświadczania i postrzegania dyskryminacji i rasizmu z punktu widzenia potencjalnych ofiar, Europejska Komisja przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji, Rada Europy, marzec 1998 r.
6. CRI (98) 80: Środki prawne służące zwalczaniu rasizmu i nietolerancji w Państwach członkowskich Rady Europy, Szwajcarski Instytut Prawa Porównawczego (publikacja Rady Europy), 1998 r.
7. CDMG (98) 11: Bezpieczeństwo pobytu migrantów długookresowych – studium porównawcze stanu prawnego i praktyki w krajach europejskich (dokument rady Europy), luty 1998 r.
8. Położenie cudzoziemców (publikacja Rady Europy)
9. CAHAR (98) 1 Komitet ad hoc ekspertów ds. prawnych aspektów azylu terytorialnego, uchodźców i bezpaństwowców: zestawienie podsumowania opisów procedur przyznawania azylu w wybranych Państwach członkowskich, dokument Rady Europy, marzec 1998 r.
10. Col. Etudes et Travaux no 53: Migranci i mniejszości we Wspólnocie, wyzwanie dla wspólnot terytorialnych oraz instytucji szkoleniowych (publikacja Rady Europy), listopad 1996 r.
11. SEM/IST (94) 15: Seminarium o rasizmie i antysemityzmie – Stanisław Krajewski, Polski antysemityzm czy antysemityzm w Polsce (publikacja Rady Europy), grudzień 1994 r.
12. DECS/Rech (94) 58: Możliwości edukacyjne przedstawicieli mniejszości narodowych w Polsce (publikacja Rady Europy), lipiec 1994 r.
13. Odpowiedź na pytania kwestionariusza przekazana ECRI przez władze polskie
14. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, przyjęta przez Zgromadzenie Narodowe, kwiecień 1997 r.
15. Sprawozdanie roczne 1996/1997, Rzecznik Praw Obywatelskich
16. Formalne i prawne warunki organizacji edukacji dla dzieci i młodzieży należących do mniejszości narodowych w Rzeczypospolitej Polskiej, Ministerstwo Edukacji Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej, sierpień 1999 r.

17. Ustawa o cudzoziemcach (projekt), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, sierpień 1995 r.

18. Dziedzictwo kulturalne na poziomie lokalnym: zalecenia programowe, Ministerstwo Edukacji Narodowej, październik 1995 r.

19. Ustawa z 6 czerwca 1997 r., Kodeks karny

20. Dane statystyczne o migracji w latach 1990 –1996, Seria: Statystyki, t. 1, Urząd do spraw Migracji i Uchodźców, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, maj 1996 r.

21. Ochrona granic państwowych, kontrola ruchu granicznego: podstawowe dane statystyczne, Komenda Główna Straży Granicznej, 1999 r.

22. Polska Straż Graniczna, Komenda Główna Straży Granicznej, 1999 r.

23. Straż Graniczna Rzeczypospolitej Polskiej, Komenda Główna Straży Granicznej, 1999 r.

24. CERD/CSR.1222: Podsumowanie 1222. posiedzenia w sprawie Międzynarodowej Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej (ONZ), grudzień 1997 r.

25. A/48/18: Raport Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej, ONZ, marzec 1994 r.

26. CERD/C/226/Add.2: Dwunaste sprawozdania okresowe Państw Stron, 1992, Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej (ONZ), wrzesień 1992 r.

27. CERD/C/299/Add.10: Czternaste sprawozdania okresowe Państw Stron, 1996, Komitet ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej (ONZ), luty 1997 r.

28. CERD/C/304/Add.36: Konkluzje Komitetu ds. Likwidacji Dyskryminacji Rasowej (ONZ), październik 1997 r.

29. E/1994/104/Add.13: Trzeci raport okresowy Rady Społeczno-Gospodarczej (ONZ), styczeń 1997 r.

30. CCPR/C/95/Add.8: Czwarty raport okresowy z Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Ekonomicznych (ONZ), marzec 1997.

31. Raport o sytuacji w dziedzinie przestrzegania praw człowieka w Polsce w 1997 roku, Departament Stanu USA, styczeń 1998 r.

32. Raport o sytuacji w dziedzinie przestrzegania praw człowieka w Polsce w 1998 roku, Departament Stanu USA, luty 1999 r.

33. Raport roczny 1997, Międzynarodowa Helsinka Federacja Praw Człowieka, 1997 r.

34. Ekstremizm w Europie, koordynacja Jean-Yves Camus, CERA, 1997 r.

35. Dariusz Stola , W kierunku europejskiej polityki migracyjnej, Hommes & Migrations, no 1216, listopad-grudzień 1998

36. Konflikt czy współpraca, środki przekazu a zagadnienia mniejszości, Fundacja Kultury Chrześcijańskiej "Znak"

37. Nowa ksenofobia w Europie, Bernd Gaumgartl – Adrian Favell Editors

38. Marcin Król, Demokracja w Polsce, Sussex European Institute – Rada Europy, sierpień 1996 r.